

AANDUIDING VAN ZEN-TREKKE BY BREYTEN BREYTENBACH

D. H. Steenberg

Professor in Afrikaans-Nederlandse Letterkunde, PU vir CHIO

ABSTRACT

The author undertakes his analysis on the basis of his statement that he found it impossible to read Breytenbach without recourse to Zen-Buddhism. He deals briefly with the issue of the topicality of Zen-Buddhism. He analyses certain poems to point out the Zen-Buddhist experiential context and approach to reality before going on to a discussion of what constitutes Zen-Buddhism. The method of Zen-Buddhism, a looking into the self, a meditation, leads ultimately to a strongly ascetic lifestyle, and this spiritual discipline becomes determining for one's experience and life. He gives a diagrammatic representation of the implications of self-analysis in the Zen framework before analysing Breytenbach's poetry to indicate motifs and steps in the process. The analyses involve the theory of knowledge, the way to nirvana, the concepts of time and eternity and mysticism, a true acceptance of reality, the oneness of all things (including the "I", the awareness of mortality, death, the worldly, and in a long final section, the fallibility of language.

The final conclusion is that the poetry in the relevant volumes demands a great deal of co-creative activity on the part of the reader. While Biblical and Zennist allusions converge, it emerges that Biblical references are merely communicative devices within a framework of over-arching Zen-Buddhist thought.

BENADERING

Vir Afrikaners en waarskynlik Amerikaners en ook Westerlinge oor die algemeen beteken Boeddhisme die Zen-Boeddhisme, en as ek die Zen in Breytenbach soek, bedoel ek dit metonimies, in die sin dat die naam Breytenbach vir sy werk staan, en dan in besonder vir sy poësie; dus dit is my doel om die Breytenbachtekste te lees as tekens wat deur 'n bepaalde verwagtingshorison met die leser wil kommunikeer. Daar word dus aan die hand van verwysings en motiewe en wat hulle oor hulleself meedeel, gesoek na 'n aanduiding van 'n denk- of ervaringsraamwerk waarbinne die gedigte kommunikeer.

OPGAAF

My bemoeiing met Zen kom daaruit voort dat ek Breytenbach nie sonder 'n kennis van Zen kon lees nie. Dus: Zen ter wille van die ontsluiting van die poësie. Met hierdie uiteensetting is my opdrag ook die teenoorgestelde: om vanuit Breytenbach tot 'n uiteensetting van Zen as lewensbeskoulike konteks van hierdie poësie te kom. Uiteraard kan ek maar hier en daar 'n gedig as voorbeeld gebruik en is ek bewus daarvan dat ek nie van alle Breytenbachgedigte noodwendig Zen-visies of selfs hoegenaamd spesifiek omskryfbare visies kan verwag nie. Boeddhistiese verwysings is ook nie die enigste lewensbeskoulik verbonde/gekleurde verwysings in die twee digbundels onder bespreking nie. Daar is ook verwysings wat 'n Egiptiese mitologiese konteks oproep (Isis) en wat 'n Jungiaanse konteks oproep, soos Pierrot, die wit nar van Fellini (kyk ook Leroux, 1980:70), in ('YK') (p. 76). Daarbenewens is daar ook ander, trouens heelwat Christelike verwysings. Die bundels EKLIPS en ('YK'), waarna hier verwys word, dra albei die datum 1983¹, wat die waarskynlikheid van 'n kontekstuele verband tussen hulle groter maak. Die oogmerk van hierdie artikel is om in hierdie bundels tegniese en motiwiese trekke na te gaan wat met Zen korreleer, en hulle in die groter verband van Zen en die voorkoms en aktualiteit daarvan in te klee.

¹ Breytenbach, Breyten. 1983a. Eklips. Emmarentia, Taurus.
Breytenbach, Breyten. 1983b. ('YK'). Emmarentia, Taurus.

Daarmee wil ek nie beweer dat dit die enigste geldige lesing van die onderhawige gedigte is nie en wil ek nie probeer of voorgee om die gedigte volledig te behandel nie.

AKTUALITEIT VAN ZEN

Hoe aktueel is Zen as slegs een tiende van die Japannese bevolking Boeddhiste is en in die Dietse Wêreld slegs enkele belangrike digters, soos Lucebert en Breyten Breytenbach, in Zen-sleutels skryf? S.J. Popma (1958:294,297) skryf die belang van Zen vir die Weste toe aan die ankerloosheid van die Westerse Beat Man, wat van verlede en toekoms afgesny is en hom tot 'n lewe van die oomblik wend. Vir hierdie soort mens word die heil van die oomblik moontlik gemaak deur dwelmiddels of die beoefening van Zen of albei, waarskynlik waar die Christelike invloed om een of ander rede nie deurgedring het nie of gefaal het. Hoewel D.T. Suzuki (1971) slegs 'n indringende uiteensetting van die verskil tussen die werklikheidsbenaderings van die Oosterling en die Westerling wil gee, kan 'n mens daaruit aflei dat die Westerse intellektualistiese en 'objektiewe' werklikheidsbenadering en die Westerling se toenemende ontwortelende afhanklikheid van die masjien sekere lede van Westerse gemeenskappe so onbevredig laat dat hulle daaraan probeer ontkom, onder andere deur hulle toevlug gedeeltelik of geheel tot die Boeddhisme te neem. Dat die letterkunde, in besonder die digkuns, 'n gevoelige barometer van werklikheidsbenadering is/kan wees, blyk daaruit dat Suzuki (1971:10 e.v.) die Japannese digter Basjo en die Engelse Tennyson as uitgangspunte vir sy beredenering gebruik. Invloed van Zen in die Weste is inderdaad die opmerklikste by woordkunstenaars,² wat uiteraard gevoelig is vir indrukke, en Zen se manier van intensief na die werklikheid kyk, prikkelend vind en dit aanvaar as bril om die werklikheid by wyse van die woordkuns te

² Terloops: In Beeld van 16 Februarie 1984 word berig van 'n drama met tipiese Zen-titel wat deur die Transvaalse Raad vir Uitvoerende Kunste afgekeur is omdat dit tegnies nie in orde bevind is nie. Ek verwys na Samsara: the wheel of life and death - 'n tipiese Zen-titel - van Mario Schiess.

deurskou. Dit is nie om dowe neute dat die outeur van die bundel ('YK') reëls uit Van Wyk Louw se gedig "Die swart luiperd" as motto vir die eerste afdeling van die bundel aanhaal nie:

"en niks is dood, en alles dans
en reik na naamlose dinge uit".

Etienne Leroux bring die werklikheidskyk van dwelmverslaafdes en digters in verband met mekaar wanneer hy in hoofstuk 2 van EEN VIR AZAZEL (1964:33) deur die oog van die idiootreus Adam Kadmon (in terme van die Jungiaanse denkkonteks die Kosmiese Mens) na die werklikheid kyk:

"Die oog van die luiperd waardeur die swaksinnige idioot en heiliges en digters en skrywers kyk; die mutasie, die breindefek, die afwykende gene wat dieselfde uitwerking het as meskalien, LSD en psilokibien, wat die poorte oopsluit en jou waarnemings groot en intens maak, wat jou innerlik vrymaak".

In sy hantering van Zen stem Breyten Breytenbach enigszins ooreen met die Nederlandse Vyftigdigter Lucebert, en hulle sluit aan by die 'dromende denke' van die twintigste eeu wat met die Surrealisme om en by 1917 in Europa begin het, naamlik die ontdekking van die binnewerklikheid, gepaard met die verwondering oor die werklikheidsdinge. My doel is om, so ver dit binne hierdie kort bestek moontlik is, die Zen-denkkonteks en -hoof trekke van hierdie poësie van die binnewerklikheid by Breytenbach na te gaan.

Eers word drie gedigte uit ('YK') nagegaan met die oog op verwysings, motiewe en tegnieke wat met Zen korreleer. Aan die hand van hierdie leidrade word 'n oorsig an Zen gegee; daarna word Zen-verbande in die twee bundels nagegaan. Natuurlik is die doel ook om raakpunte met die filosofie te vind.

ZEN-BOEDDHISTIESE ERVARINGSKONTEKS EN WERKLIKHEIDSBENADERING

In die gedigte "Sit, sien", "Was met woorde Wu-nien" en "Hierdie ek gedig" (uit ('YK')), waarvan tekste met my kursiverings hierna volg, is

verwysings, simbole, motiewe en tegnieke uit die Zen-tradisie duidelik aantoonbaar.

1 "Sit, sien" (gedig A, met my kursivering van woorde waarna verwys word, aan die einde hiervan aangeheg)

Zen-treкке en -verwysings in hierdie gedig kan soos volg getabelleer word:

<u>VERWYSINGS</u>	<u>SIMBOLE</u>	<u>MOTIEWE</u>	<u>TEGNIKE</u>
Boeddha (r.1, ens.)	blou lotus (r.4)	sit, sien (titel)	koning van die ganse
Gotama (r.11, 21)	lotusblomme (r.18)	Boeddhalif se straling (r.11)	die Boeddhalif (r.11)
koning van die ganse	blou ... vol hemelsblou		vir aaltyd (r.36)
Vipasjin	vergulde berg vol goud	lug vol maan en son en lotus-	(bewussynstroombegrip)
Vipasjana	blou dag vol blou	blomme (r.21)	
Sikhi	(r.5,12,24)	sy stigmata/en vingertaal is	
Krakusjanda		onpeilbaar (r.17)	
Kanakamuni		ek dra my verstand in 'n middel-	
Kasjapa		paadjie	
Sjakjasimha		kam die grys ding tot	
		vervelens (r.22,23)	
		toe-oë Lewe (r.28)	
		oop-oë sterwe (r.30)	
		aarbeilande vir ewig (r.35)	

'Gotama' (r.11) is die 29-jarige lid van die Sakja-adel wat 521 voor Christus in opstand gekom het teen die tradisies in die rykmanslewe van sy familie en na sy bevrydende meditasie onder 'n bodhiboom (wildevy) verligting (satori) bereik het en die eerste boeddha (verligte) geword het. 'Koning van die ganse' (r.11) is 'n ander manier om na hom en sy asketiese leer ('onskuldig', volgens die ganssimbool) te verwys.

Ander name in hierdie gedig is herkenbaar as Sanskritname, wat verbande toon met Boeddha, en spesifiek Zen: Die name 'Kanakamuni' en 'Sjakjasimha' bevat komponente van Gotama se familienaam 'Sjakjamuni', terwyl die naam 'Vipasjin' verband kan hou met die Sanskritwoordstam in 'Vipasjana', wat 'meditasie' beteken (kyk Suzuki, 1958:147). Ook die lotus as suiwerheidsimbool, die aanduiding van die volheid in die natuur ("vol hemelsblou ... vol goud ... vol blou ... vol maan en son"), die lof aan Boeddha se onpeilbaarheid en 'n surrealistiese metafoor soos "kam ... my verstand" is motiewe wat in 'n Zenraamwerk figureer.

2. "Was met woorde Wu-Nien" (gedig B hierby) uit ('YK')

Op dieselfde manier as die vorige benader, lewer hierdie gedig die volgende op:

<u>VERWYSINGS</u>	<u>SIMBOLE</u>	<u>MOTIEWE</u>	<u>TEGNEKE</u>
Hsin-lung (onderrig van verstand, r.13)	groen (lewe,r.7)	die tyd vervloei (r.1)	knallerig (r.2)
Makusho (begeerteloos, r.15)	groen mannetjie, 'n leefpunt se versig-baring (r.26)	ablusie van die lyf (r.5)	(Kontekswisseling, sekularisering van Bybelteks): Jy sal geen beeld voor my aangesig hê, r.34,35
Hui-neng (Zen-meester Eno, 713 n.C., r.17)	vishande afspool (r.40)	die luis uit die klare dryf (r.6)	
Zazen (sit-en-mediteer, r.18,19)		om na binne jou 'eie' natuur te betrag (r.19)	
Boeddhabeeld (r.37)		verbruikelende beweging (r.20) om met die stilte stil te smelt (r.22) Broer Bebe (distansiering van self, r.36) metafoor tot een afronding laat blom (r.41) hoe heel anders gaan jy die vraag oplos tot/die sitgang vervloei in/met/geen-gedagte/meer ... ? (r.45) wanneer geen gedagte die verstand kom befoeter (r.19)	

Hui-neng is een van die grondleggers van die Zen-tak van die Boeddhisme, naamlik Eno, wat 713 n.C. gesterf het. Hierdie ongeletterde patriarg vestig twee belangrike reëls vir sy tak van die Boeddhisme:

- inkyk in jou natuur (selfoorwinning) as middel om boeddhaskap (verligtheid) te verwerf;
- onafhanklikheid van die woord.

Hy verkondig al 'n leer van die smettelose mens, in soverre 'die spieël van die menslike gees' (die Niks, Sanskrit 'sunyata') volgens hom ewig suiwer en vry van die smet van eksterne dinge is. Daarvandaan kom

die strewe na die oomblik van "geengedagte" en "om na binne jou eie natuur te betrag", wat in hierdie gedig voortleef.

Die Boeddhis sien hierdie Niks nie nihilisties nie maar eerder transendentalisties. Die Niks sou dan behoort tot die ryk wat anderkant relativiteit lê, dit wil sê anderkant die alledaagse, en die psigologiese ekwivalent daarvan is die mens se nie-gees (daarom die term "geengedagte"), wat moontlik met die Jungiaanse begrip 'onderbewuste' vergelyk kan word. Van Huineng kom ook die strewe om uit hierdie nie-gees die waarheid in 'n oomblik van verligting (satori) op te diep en te ervaar. Dit word beskou as 'n onuitputlike bron van moontlikhede, en deur dit te eksploteer word die bewuste eties, esteties, intellektueel en emosioneel versterk. In navolging van hierdie beskouing verklaar 'n leerling van Hui-neng in die agste eeu: "Om intuïtief te ken, is die weg na alle geheime". Daarmee kry die Zen-kenteorie beslag. Die woorde "mokusho" (begeerteloosheid, r.15) en "za ... zen" (r. 18, 19) hang hiermee saam en verwys na meditasie as aktiewe metode wat Zen voorstaan om selfverlossing te bewerkstellig.

3. "Daardie ek gedig" (('YK'), p.23, gedig C hieronder)

Opvallende aanduidings van die Zen-horison is die volgende:

<u>VERWYSINGS</u>	<u>SIMBOLE</u>	<u>MOTIEWE</u>	<u>TEGIEKE</u>
Djanas (6)		verbitteringe en frustrasies (r.1) paradys (5) gekruisbeen ... sit mediteer (4,5) worteltjies woorde (10) uit/van die ekke skei (10)	Daardie ek (r.1) toekomst room (2)

Die verwysing na "Djanas", hier 'meditasiesittings' (van Sanskrit 'dhyana', Sjinees 'ch'an-na', Japannees 'zen'), dieselfde as "gekruisbeen ... sit mediteer" is inderdaad die sentrale motief in die Zen-literatuur en lê ook blykbaar aan die grondslag van die digtegniek in hierdie bundels. Hierdie bepeinsing of besinning verleen direkte toegang tot die paradys, wat op die oomblik in 'geestelike' afsondering deur konsentrasie van die mediteerder bereik kan word. Hoewel "paradys" (ook) 'n Bybelse begrip is, is dit opvallend dat dit nie hier met 'n hoofletter geskryf word nie en 'n toestand van hier en nou is, 'n

eindtoestand en nie 'n begintoestand soos die Bybelse begrip nie. Dit is 'n staat van "ontvlugting" (r.3) uit die lyding van "verbitteringe en frustrasies" (r. 1) - 'n werklikheidsbenadering wat die Boeddhisme ten grondslag lê. Daarmee hang saam die bewustheid van die aardse of verganklike, wat blyk uit woordgroepe soos "kakkak poets" (9) en "woorde uit ... skei" (10). "Worteltjies woorde" verrai 'n 'minagting' wat klop met 'n beskouing van taal en ook die woordkuns as sekondêr of onbetroubaar, waaroor later meer. Die vervangingstegniek in die woordgroep "toekoms room" (2), waarin Breyten 'n meester is, vra om later in vollediger konteks geplaas te word. Die distansiëring van die self, wat uit die gebruik van "daardie ek" blyk, gee blyke van die kenmerkende beskouing van die self as deel van die werklikheidsdinge maar terselfdertyd die een wat die werklikheidsdinge waarneem of inderdaad belewe.

Die voorlopige verkenning van hierdie drie gedigte gee genoeg aanduiding daarvan dat dit geregverdig is om die trekke van Zen in hierdie gedigte verder te ondersoek en te sistematiseer. Dit veronderstel 'n omskrywing van Zen as 'dissipline', 'n kort oorsig van sy geskiedenis, aanduiding van sy grondmotief, nadere presisering van elke trek en illustrasie daarvan aan die hand van die twee bundels.

WAT IS ZEN-BOEDDHISME?

Om hierdie vraag te beantwoord volg ek Gotama se denke kortliks tot by die sogenaamde agste weg. Omdat Boeddhisme tot die denke van Gotama teruggevoer kan word, is dit in die eerste plek 'n filosofie, waarop die mees individualistiese en mees mensgesentreerde en mees aanpasbare religieuse kultus denkbaar gebaseer is. Gotama se filosofie berus op die volgende grondmotief: "Om na die onbereikbare te strewe eindig in frustrasie; dus, om frustrasie te voorkom, vermy die strewe na die onbereikbare" (Bahm, 1958:15). Deur hipostase (verheffing) van hierdie uitgangspunt tot lewensideaal word Gotama se filosofie tot religieuse kultus verhef. Hy omskryf hierdie ideaal in sy VERDERE DIALOË (Bahm, 1958:17):

"Die doel van die lewe is nie hergeboorte of selfvernietiging of begeerte nie - maar om hier en nou anderkant begeerte (honger) in 'n staat van geluk en heil (Eng. 'wholesomeness') te verkeer".

Op die geskiedkundige dag (ongeveer 520 v.C.) onder die bodhiboom (daarvandaan die woord 'Boeddha' - verligte) ontdek Gotama dat te sterk begeerte om frustrasie te voorkom weer frustrasie bring, en dat die ware nirvana (die vrede wat geen frustrasie ken nie) in 'n middeweg tussen plusbegeerte en minusbegeerte lê. Hierdie verligting beteken 'n ontdekking van die vierde waarheid van Gotama se filosofie wat by die ander drie waarhede gevoeg word:

EERSTE WAARHEID: Ongelukkigheid bestaan uit frustrasie.

TWEEDE WAARHEID: Frustrasie spruit voort uit 'n begeerte wat nie vervul word nie.

DERDE WAARHEID: Frustrasie hou op wanneer 'n mens ophou begeer wat jy nie kan bereik nie.

VIERDE WAARHEID: Die beste metode om op te hou begeer is om te soek na 'n middeweg tussen die begeerte dat dinge meer moet wees as wat hulle is, en die begeerte dat dinge minder moet wees as wat hulle is.

In "Die grys vrug" (EKLIPS: 49) herdenk Breytenbach klaarblyklik hierdie eerste verligting en die man wat dit bereik het:

"jy is gebore digby die grysword van berge
waar wit roomys die pieke oordek -
jy het verby die nie-ek gebreek
onder die bloeiende wildevy
soos wanneer die tong 'n son die sneeu oplek -
uitgestrek op die sy is jy geblus
tot die vormlose vlam van paranirvana
'n pikwitte maan sonder son of bane
oplaas ontwiel totaal vergaan".

Verder af in hierdie gedig word op die wielmetafoor voortgebou met die verwysing na die "wentelende wiel van die dood", blykbaar die voortgang van die tyd.

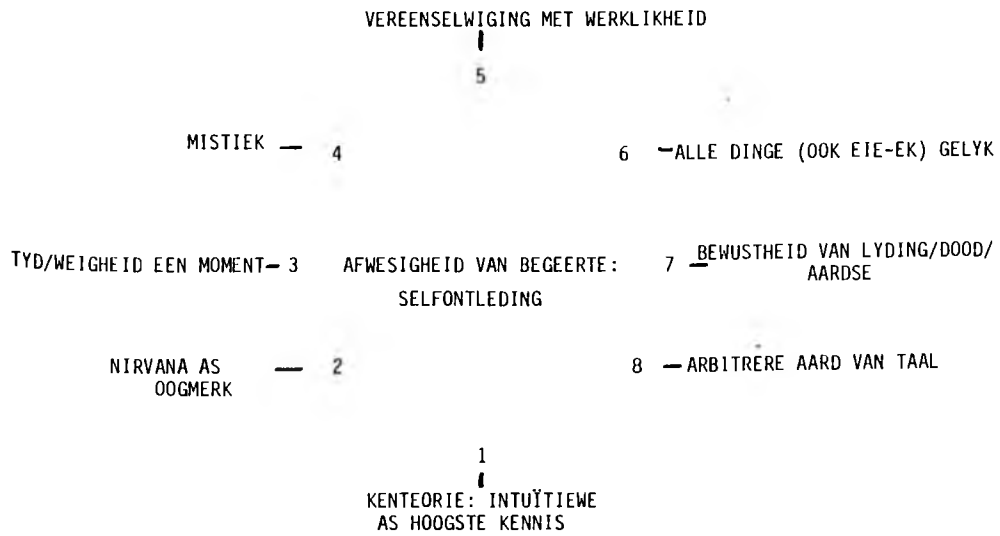
Die volgehoue aktiwiteit van Gotama en sy bedelmonnikvolgelingen bring variasie in hierdie leer. Die volgende stap in hulle denke word so verwoord:

"All is suffering, because all is impermanent. The cause of suffering is desire. The way to remove suffering is to remove desire. The way to remove desire is to follow the Eight-fold Path" (Bahm, 1958:20-21).

Aan hierdie agste weg (stap, metode) ontleen Zen sy naam, naamlik 'dhyana' (Sanskrit) Japanees 'zen': meditasie, 'n inkyk in jouself om boeddhaskap te verwerf. Die Boeddhistiese gemeenskap ontwikkel vanuit hierdie metode mettertyd 'n sterk asketiese leefwyse, terwyl hulle 'n mistieke kultus bedryf. Soos hierdie metode as geestesdisipline 'n leefwyse bepaal het, kleur dit ook die werklikheidsbenadering en werkwyse van woordkunstenaars wat dit as uitgangspunt in hulle artistieke denke/belewenis aanvaar. Hierdie werklikheidsbenadering en werkwyse kan die beste uiteengesit word aan die hand van die onderskeie aspekte daarvan, uitgaande van die grondmotief van selfontlediging of afwesigheid van begeerte, soos grafies voorgestel in figuur 1:

Figuur 1

IMPLIKASIES VAN SELFONTLEDIGING BY DIE ZENNIS

NEERSLAG VAN DIE ZEN-BOEDDHISME IN ('YK') EN EKLIPS

Hierdie oorsig van Zen-treke volg die orde van figuur 1 hierbo.

1. Kenteorie

Alles wat kenmerkend van Zen is, berus op die teorie dat intuitiewe kennis (waarby die bewussyn van die self dus geen rol speel nie) die hoogste vorm van kennis is, hoër as die kennis wat op waarneming berus (dus wetenskaplike kennis) en kennis wat op hoorsê berus. Hierdie intuitiewe kennis of "onthoofde kennis", soos dit in die gedig "Bottel met woorde omtrent 'n prent" (EKLIPS: 28) heet, is slegs moontlik deur die aktivering van die skeppende intuïsie (prajna), waarvan sprake is in "Maandui" ('YK'): 68):

"Alles wat gebaar, gedroom is, nooit verbeel
is werklikheid se syn-en-nie-syn van onbegin
tot oneinde; omdat dit so is is dit so
dat jy dit met prajna mag ken".

Een manier om die intuïsie te aktiveer is die koan-metode of kategismusmetode of vraag-antwoordmetode. Vir die woordkuns is dit egter skaars belangrik. Van sentrale belang vir Zen - en dan vir die woordkuns wat daarop voortbou - is die satori as metode om verligting of ontwaking tot nirvana te beleef. Die woord "ontwaking" in plaas van 'verligting' kom voor in die rapportering van die ervaring van die "diepleefduiker" in "Kusgebied" ('YK'):15). Die Zenbeoefenaar moet die grense van die sinne en intellek verlaat, dus deur die sogenaamde poort van Samsara (Suzuki, 1958:52) (poort van wonder) gaan voordat hy die ryk van die Niet bereik, "gesuiwer tot die algehele niksword se syn" ("Opsystaan 2", EKLIPS: 55). In "Buurmaan 15" (EKLIPS: 22) word hierdie belewenis genoem "beliggaming van die koue droom/ van absolute uitstyg bo die wisselvallighede".

2. Satori: weg tot nirvana en in-sig in die Absolute

As mistiek ken Zen ook meer as een ontwaking (anders as by Gotama self), anders sou meer as een satorigedig van dieselfde digter nie moontlik gewees het nie. Die gedig "Sit, sien" (gedig A), wat bo genoem is, illustreer die aard van die gedig satori. Die titel verwys inderdaad na meditasie as metode om satori te bereik. Dit geld ook vir die "toe-oë lewe" ("sit, sien", r.28) van die siener "om na binne jou 'eie' natuur te betrag" ("Was met woorde ...", r.19). Dit staan teenoor die doodshouding "oop-oë sterwe" ("Sit, sien", r.30). Verder bevat hierdie gedig die lotussimbool van die bereiking van nirvana en die suiwerheid wat daarmee gepaard gaan en wat dus ook na "zazen" verwys. Dat die implisiete outeur hier 'n hemelse ervaring aan sy leser wil meedeel, blyk uit die kleursimbool "blou", inderdaad in 'n samestelling gekoppel aan "hemel": "hemelsblou" (r.5), wat eintlik hier 'n heretimologisering van die frekwent gebruikte intensief word, sodat "hemels" hier meer as 'baie' of 'spesifieke' kleur beteken, naamlik weer "hemels" (herhaal in r.33). Net so is die berg-vol-goud-metafoor (r.12) tradisioneel simbool vir 'hemels', 'suiwer', veral in konteks met "wit" (r.7), tradisioneel simbool van reinheid, en simboliseer "goud" ook die wortels van die Boom van die Lewe (De Vries, 1976:219). In plaas van die Christelike duif (simbool vir die Heilige Gees) of Noorse arend, wat volgens Westerse emblemiese tradisie in die Boom van die Lewe sit (kyk De Vries, 1976:473), laat die outeur ganse (onskuldsimbool?, van die "koning van die ganse", Boeddha?, r.10,11) "na die berg toe wiel" (r.26).

In "Sit, sien" word die satori met die oproep van die voorkoms van Boeddha bewerkstellig en lei dit tot die ervaring van die 'ewigheid' in die gesig van die aarbeilande. Dit word bevestig met die herhaling van "strooibessielde" en met die vervangende skryfwyse van "aaltyd" (in plaas van 'altyd'), wat die betekenis van 'duur' illustreer. So word die ewigheid in die hier en die nou beleef. In gedig B word die tradisionele simbool "groen" (r.7) en "groen mannetjie" (r.26) heraktiveer as "'n leefpunt se versigbaring". Dit lei tot 'n konflik met die offisier, 'n nuwe manier om met Boeddha te verenig (hande was met die seep-Boeddhabeeldjie) en 'n toevlug tot die ou Zen-ideaal van "geengedagte" (r.44). In "Opsystaan 2" (EKLIPS: 55) kry die satori-ervaring konkrete vergestaltung in die beeld van 'n kamera, waarvan die sluiters "klik en klik/maar sonder spoel". Dat werklikheidservaring in hierdie poësie binne-ervaring en uiters

individueel is, blyk uit die bewussynstroom wat in "Sit, sien" (strofe 1) gebruik word. Uiterlike aanduiding hiervan is die afwesigheid van punte en hoofletters vir die afbakening van sinne in hierdie gedig sowel as ander gedigte in hierdie bundels. Binne die gedig as moment van binnebelewenis vloei die ervaring aaneen. In die konteks van Zen word die satori 'n vloeiende intuïtiewe deurskouing van die werklikheidsdinge, 'n ontdekking van die dharmas (Boeddhalere van vier waarhede en die agtvoudige weg / absolute waarheid volgens die Zennis) en 'n ontwaking van die beoefenaar tot bodhidharma (verligte in-sig) in die Absolute: "die Boeddhalere se straling" ("Sit, sien", r.11).

3. Tyd/ewigheid

Die onmiddellike implikasie van satoribelewing is dat tyd vervloei en dat die Zennis die ewige in die moment beleef omdat hy dan alle begeerte of belang by die werklikheid uitgeskakel sou hê en een maal waar en eg sou beleef. Die eerste vers van "Was met woorde ..." (r.1) vereenselwig hierdie vervloeiing met inskerping en bring dit in noue verband met 'n bepaalde tyd: "destyds (die tyd skerp in / die tyd vervloei)". Met tyd vervaag begeerte en ruimte tot irrelevansie in "Opsystaan 2" (EKLIPS 55):

"die grenslose moment van geen begeerte meer
met die vreugdelose vreugde van so 'n eenvoudige
opsê en neerlê: die daadlose daad,
finale stap sonder enige beweging -
in die breukbreek van 'n sekonde so lank soos 'n lewe
is afstand plotseling buite begrip en onoorbrugbaar
irrelevant, is wyd en versuimte - wat? tyd en ruimte?
brewwe briewe".

4. Mistiek

Met die inspan van die intuïsie om satori te bereik gaan die Zennis so op in die werklikheid wat hy toe-oë oproep, dat hy hom daarmee vereenselwig, daarmee eenword, en dan het hy die weg bewandel om die doel van die mistiek te bereik: algehele eenwording met die ware of die

werklike. Mistiek (van Gr. 'mystikos': geheim; Gr. ww. 'muein': sluit oë en lippe), wat by die Christendom, Brahmanisme, Vedantisme en Zen voorkom, beteken losmaak van oppervlakkige dinge en opgaan in 'n transendentale (minder tydgebonde, suiwerder, waarder) werklikheid, wat gewoon gepersonifiseer kan wees of God kan wees. Aan pogings om mistiek te omskryf ontbreek dit nie. Hier word slegs 'n paar pogings tot omskrywing (uit F.C. Happold, 1970:37-38) genoem as aanduiding van die wese van die mistiek:

- "The essence of mysticism is the assertion of an intuition which transcends the temporal categories of understanding, relying on speculative reason. Rationalism cannot conduct us to the essence of things; we therefore need intellectual vision".
- "integrated thought, ... a sort of creative insight, springing from a deep unconscious part of the psyche".
- "Mysticism is the art of union with Reality. The mystic is a person who has attained that union in a greater or lesser degree; or who aims at and believes in such attainment".
- "It (mysticism - DHS) appears in connexion with the endeavour of the human mind to grasp the Divine essence or the ultimate reality of things and to enjoy the blessedness of actual communion with the highest".

Opsommend kan die volgende oorsigtelike beeld van mistiek gegee word:

- Dit is 'n transendering/oorskryding van die tydelike werklikheid langs die weg van die intuïsie of spekulatiewe denke.
- Dit is volledig geïntegreerde denke.
- Dit is 'n kreatiewe insig wat uit die onderbewuste voortkom.
- Dit is 'n menslike poging om 'n greep te kry op die hoogste waarheid in verband met die werklikheidsdinge.

- Dit word bereik deur die kuns om een te word met die (hoogste) werklikheid.

Hierdie eenwording of vereenselwiging van die mistikus met die werklikheid gaan gepaard met 'n aflegging van die self - iets wat juis in die satori nagestreef word.

Uiteraard is hierdie eenwording met die werklikheid gebaseer op 'n siening van die werklikheid as eenheid - by Breytenbach die werklikheid as "Boeddhalif". W.E. Hocking (1939:438) lê die verband tussen werklikheidsbeskouing en mistieke belewenis so:

"If reality is one, we can only know it truly when we merge with it, that is, when knowing, in the 'objective' sense of knowing something not myself ceases".

Hierdie eenwording van die ek met die nie-ek (Ander) kan die volgende momente vertoon:

- Bewustelike kontak
- Regsteekse kontak
- Regstreekse insig
- Vereniging uit volkome vereenselwiging.

Laasgenoemde twee geld in die besonder vir Zen.

5. Vereenselwiging met die werklikheid (sterker as aanvaarding)

Dit is 'n kenmerk van die Zennis dat hy vry wil wees om die werklikheid individueel en op unieke wyse vereenselwigend te verken. D.T. Suzuki (1958:34) formuleer hierdie strewe so: "It is Zen's privilege that it manages not to get into the rut of just being ordinary. This does not mean that it wants to deny or defy wantonly the reasonableness of authoritarianism. It stands against the latter when individuality is unnecessarily trampled upon".

Die mistieke verkenning van die werklikheid is bewustelik, gaan gepaard met 'n soeke, soos dit blyk uit die laaste afdeling van ('YK'): "Etlieke opgewonde reise". Dit is soos 'n bruidegom wat 'n bruid soek, na haar toe gaan en volkome met haar verenig word, soos in "Ryliedjie van die bruidegom" in hierdie deel van ('YK'):

"wanneer dit noussem is in Imilchil

dan sal ek jou kom soek

ek wil jou hand se voeringstiksels leer ontsyfer
laat my jou bruidsklere vir jou koop".

Uiteindelik, na volkome vereenselwiging van bruidegom met bruid, word die rede vir die eenwording genoem, byna soos in "Dopper Joris en syn seiltjie" van Pulvermacher uit die Afrikaanse verse voor 1900:

"want jy het besit van my lewer geneem -
wees die stutpaal van my tent ... ".

Ook in "Was met woorde ..." is hierdie mistieke moment van vereenselwiging en vereniging: die doelbewuste "oopgranaat vir die ekstase van vervulling" (r.16), die regstreekse kontak met die Boeddha deur 'n groen (simbool van lewe) beeld van hom te maak. Die kontak met die beeld roep 'n vraag (koan) by die maker op:

"as alle dinge terug moet na die Een waarnatoo
word daardie Een teruggekeer?" (r.25).

Uiteindelik volg die eenwording van die spreker met die beeldjie (en dus met die Een) deur die washandeling (r.35):

"laat dit nou 'n dieper les wees, Broer Bebe -
as die ou monnik 'n kosbare Boeddhabeeld
in die vuur kon gooi om warmte te bied teen winter

se erger sknerpte
durf jy met verbeelding seker minstens ook vrugbaar
die vishande afspoel
en jou metafoor tot Een afronding laat blom: skuim
en afslyt van individuele trekke mettertyd
tot 'n effens welriekende reiniging ... "

6. Alle dinge (met die eie-ek as een van hulle) is gelyk en een geheel.

As 'n mens alles afgelê/afgesterf het, is alle dinge vir jou gelyk. Daarom kan die mediteerder in "Was met woorde ... " hom losmaak van die ek-in-die-selsituasie en hom aanspreek asof hy 'n ander is. Hy styg bo die handelende ek uit wat "destyds" deur die offisier gekonfronteer is oor die misbruik van staatseep "om poppe van .../die staat te maak" en, terwyl hy die eerste gebod ("jy sal geen ander gode voor my aangesig hê") satiries oproep, spreek hy die handelende ek aan: "laat dit nou 'n les wees, Broer Bebe -". Net so word "daardie ek van verbitteringe en frustrasies" in "Daardie ek gedig" (r.1) geskei van "ek hier ge-elders" (r.8), hoewel hulle saam woorde afskei.

Die gelykheid van dinge blyk reeds uit die manier waarop alles aaneenvloei (soos sebras se strepe, "Toevlugsoord", EKLIPS: 4) in 'n bewussynstroom waarin geen ervaring of ding te heilig of te cru is om intuïtief beleef te word nie. Dit lê byvoorbeeld in die paradoks van sinestesia en ander metafore soos:

- "die seemeeue se grys kommentaar" ("Transit", EKLIPS: 7)
- "fluisterende savannas" ("Toevlugsoord", EKLIPS: 4)
- "die hemel 'n geil duifeier wat kraak" ("Transit", EKLIPS: 5)
- "skerwend sterwe" ("Lady one 8", EKLIPS: 84).

In die strewe na die absolute word hierdie eenheid as volheid ervaar, selfs in die verganklikheid daarvan, soos onder andere vasgelê in die blou- en goudsimbool in "Sit, sien":

- "blou vol hemelsblou" (r.5)
- "vergulde berg vol goud" (r.12)
- "blou dag vol blou" (r.24).

7. Bewustheid van verganklikheid/dood/aardse

Uit die konteks van hierdie bundels kan die toestand van lyding van die spreker by die ontstaan van die gedigte afgelei word. In "Daardie ek gedig" is daar letterlik sprake van "daardie ek van verbittering en frustrasies" wat "mooi drome droom en toekomsplanne room". In ooreenstemming met die leefwyse van die Zennis, wat die lewe as lyding sien, neem die spreker in hierdie gedigte sy toevlug tot die satori, wat hier satorigedig word, waarin lyding, dood en verganklikheid as manifestasie van lewe asof in 'n droom, peinsend, toe-oë in die gedig vasgelê word. Daarom stel "Sit, sien" "toe-oë lewe" teenoor "oop-oë sterwe" (r.30).

Enkele aanduidings van ervaring van dood-as-lewe is die volgende:

- "dit is goed om sterwend te lewe" ("Naakwees", EKLIPS:12)
- "ons tydelikheid is van altyd na altyd
om die trilpunte van die pyn te voel
ewig op die meslem van oombliklike sterwe"
- en
- "en as jy die sterwe nie het nie is jy 'n leë simbool"
("Kusgebied", EKLIPS:14)
- "die dood is 'n skildery van die lewe"
("n Bottel woorde omtrent 'n prent", EKLIPS:27)
- "om te lewe is om te lewe, is om lewe-lewe te sterwe"
("Lady one 26", EKLIPS:102).

Die manifestasie van lewe in die raamwerk van lyding en verganklikheid kry ook gestalte in ('YK'), in besonder in die belewenis van die werklikheid en van die self, soos in "Gesels met papier" (9):

"ons is alleen impuls iewers tyd in die brein se
kardoes ...
waar skadufigure die karkasse skemer toe abba".

Die verganklikheidsmotief lê waarskynlik ook wat Breytenbach se stofmetafore genoem kan word, ten grondslag. Veral na die menslike liggaam word dikwels verwys in terme van die stof waaruit dit bestaan, soos in "Sit,sien", waar 'kop' metafories "vleiskuif" (r.19) genoem word, en verder so na die brein verwys word:

" ... ek dra my verstand in 'n middelpaadjie
kam die grys ding in die wit skottel tot vervelens".

Reeds die voortbring van lewe is deel van verganklikheid, soos in "Hart winter" ('YK'):

" ... alle voortbring afgeskeer
tot die minimale wipgang - hang
tussen bot en vrot
waar die hond kom snuffel
na die been begrawe in die somer

...
jy plant die dood en geraamtes kom op" (71).

Ironies is die smeking om uitstel van die dood of skeiding ter wille van lyding ("Genesis genes", 107):

"ek is sewentig Maste' hierdie verskrikkeljaar
te oud te verniel te uit en gedaan
te klaar om nou al dood te gaan

gaan my liefes verby
iemand moet tog ly
en hom blymoedig in die armsalige lewe vermei".

Dit hou verband met die spreker in "Besoek" (p.99) in dieselfde bundel se pleidooi by sy vader:

"bly nog 'n seisoen, wortel van my syn,
al sy dit, soos jy sê, in beseringstyd
en jy net 'n vyfde wiel aan pyn se wa - "

Daar is 'n gedurige bewustheid van die aardse en verganklikheid, soos in die aanduiding van die doel van die seep wat materiaal word vir die maak van die Boeddhabeeldjie in "Was met woorde ... " (r.5): "ablusie van die lyf/en om die luis uit die klere te dryf". Tog is daar 'n verlustiging in die aardse, soos die uitroep oor die natuur op reis van tronk tot tronk: "hoe heerlik is die aarde!" ("Transit", EKLIPS:7). In die verganklike word ook paradoksaal skoonheid gesien:

" ... die wêreld is 'n woestyn van wonderlike wonde
'n berglandskap se inwendigheid ontplooi
'n blom wat so oneindiglik vergaan" ("Naakwees", EKLIPS:12).

8. Feilbaarheid van die taal

Omdat die absolute ware in die intuïtiewe ervaring van die werklikheid lê, is gedigmaak of ver-taling van intuïtief deurleefde beelde reeds deel van 'n ontbindingsproses, "want taal is ontbinding van die beeld" ("Feedback", ('YK'):35). Dit geld die taal as sisteem sowel as die taalteks, wat gemeenskapsbesit geword het. Taal "korrupteer" dus die beelde, soos dit in "Opsystaan 5" (EKLIPS:59) lui:

" ... vervulling-hongerige beelde stuif deur die vers
tot 'n ek gekorrupteer tot blindsien met taal

in die oë

deur taalmaaiers die heel afwesigheid
weer saam ... "

Op hierdie verhouding tussen beeld en taal in die konteks van Zen bou die outeur twee poëtiese tegnieke, naamlik (foneem)vervanging binne die woord en intertekstuele verwysing, albei gebruik ter wille van 'n hoër semantiese belading van die woord en sin. Vervanging binne die woord kom in die volgende voor:

- "Was met woorde ...", r.2: "toe dit knillerig winter was buite".

Met "knillerig" word die betekenismoontlikhede van 'killerig' sowel as 'knellerig' in dieselfde woord gerealiseer. Behalwe dat meerduideligheid so bewerk word, kan die n-toevoeging en die e/i-vervanging respektiewelik ook 'n intensiverende funksie by die woorde 'killerig' en 'knellerig' vervul.

- "Was met woorde ...", r.20: "beloefte van die vis".

Hierdie vervanging bewerkstellig 'n sametrekking van die woorde 'beloefte' en 'behoefte' in verband met "vis" en wat dit ook al mag simboliseer, met die effek van meerduideligheid. Hier word 'n spanning gewek tussen die foneemsamehang van die woord en die woordsamehang van die woordgroep of sin, sodat albei moontlikhede by die leser opgeroep word.

In die woordgroep "toekomsplanne room" ("Daardie ek gedig", r.2) "korrupteer" die oo-klankomgewing (dus met vervanging) die woord 'raam' tot "room", wat beeld word vir die spreker se handeling met die planne en terselfdertyd sy houding teenoor die planne.

('YK') lewer verder onder andere ook die volgende op:

- "gryser woerdende" oseaan ("Die toelig van metafore", p.45), waardeur die geykte verwagte 'wordende' 'n klanksuggestie, wat goed met die oseaan assosieerbaar is, kry (ook woedende?).

- "middagstolte" ("D.W.S.", p.45) roep beide 'stille' en 'stolling' op.
- "hoe ratmies klop beweeg die heupe deur vure" ("Hartwinter", p.74) registreer tegelyk 'n sistemies verwagte 'ritmies' en beeldende beskrywing "ratmies", wat "heupe" metafories met 'rat' in verband bring en aan die beweging 'n meganiese assosiasie toeken. In hierdie bundel bereik hierdie tegniek seker die hoogtepunt in "Hart winter", waar die spreker sy toehoorders toespreek:

"luister ...

a my vrynde en onderdane dit is die hart
se verskrokklike loop: ik laat stort 'n bruidsruiker
van frangipaniblonne" (89).

Skrynende ironie werk in "vrynde", wat tegelyk 'vriende' en 'vyande' oproep, terwyl "verskrokklike" gelaai is met die ontsetting van 'skrik' en 'skok'. Die vervanging in "ik" wek in die klankverbandlegging in konteks met "dink" ("ik dink ook ik dink", p.88) 'n intellektualistiese en dus in die sfeer van die intuïtiewe belewenis 'n negatiewe konnotasie, soos geïllustreer in die sillaberym in "iksakte" (88), "annikseer" in klankverband ook met "prins" (90) en in "ikspanse" (90). Ander voorbeelde van vervanging in dieselfde gedig is "eienar" ('eienaar?') en van ('septor?') (91).

Dieselfde tegniek kan in EKLIPS nagespoor word in "'n Bottel woorde omtrent 'n prent" (29):

"my skinderye is strate ...
vol met wat nie daar is nie.
ek kan skil-skilder wat ek sien
maar nooit sien wat ek skildig nie".

In "skinderye" is 'skilderye' en 'skimme', wat moontlik met die satori verband hou en selfs 'n veraf toespeling op 'landerye' is, wat hier as 'werkterrein' gelees kan word, saamgetrek. "Skil-" in "skil-skilder" kan 'n verwysing wees na 'n oppervlakkige weergawe van die eie belewenis,

soos poësie by implikasie in 'n Zen-konteks gesien word. In "skildig" is 'skilder' en 'dig' saamgetrek, met 'dig' as verwysing na poëtiese aktiwiteit as woordstam. Dit word bevestig in die klanklike ooreenkoms van die Afrikaanse bry-r met g in die auslaut van hierdie nuutskepping deur vervanging. "Skildig" kom verder nie vry van die konnotasie van oppervlakkigheid wat reeds met "skil-skilder" gewek is nie, terwyl die grens tussen die nuutskepping "skildig" en "skuldig" slegs in gerondheid as fonemiese parameter lê, iets wat in die Afrikaanse uitspraak van hierdie woord in die alledaagse omgang en dus by implikasie in die standaardvorm daarvan feitlik geheel afwesig is. Die afstand tussen "skildig" en 'skuldig', wat die semantiese verwysingsverband tussen hulle verswak, lê eerder in die woordsoortverskil tussen hulle. Die stelling "ek kan skil-skilder wat ek sien / maar nooit sien wat ek skildig nie" moet dan blykbaar 'n verskil tussen skilder- en woordkuns aandui, waarin die "skildig"-proses, dus waarskynlik digproses in hierdie konteks, negatief, as minder toereikend bejeën word, in ooreenstemming met wat reeds hierbo oor die siening van die woordkunsaktiwiteit in Zen-konteks opgemerk is. Behalwe as 'n aanduiding van selfontlediging en die gelykheid van werklikheidsdinge kan die vervorming van die naam Breytenbach tot "Bullebach", "Braakinpag" ("Ballade van die ontroue bemindes, ('YK'):113) en "Prenten Prentenbog" ("n Bottel woorde omtrent 'n prent", EKLIPS:31) gesien word as aanduiding van hierdie 'onderskatting' van die kuns, in besonder die woordkuns.

Intertekstualiteit speel ook 'n belangrike rol in hierdie bundels van Breytenbach; trouens, die parodiërende funksie wat dit dikwels het, hang ook saam met hierdie wantroue in die woord, in besonder waar die woord met standhoudendheid of onsterflikheid verband hou. Slegs twee voorbeelde word hier genoem. In "Autobiotrophy" (('YK'):34) word die beroemdste reël uit die poësie van die Nederlandse Tagtiger Willem Kloos in die verwoording van soortgelyke verlange as by Kloos opgeroep:

" ... ek mis jou so
ek stik vir jou 'n brief die boodskapper loop
deur geswolle riviere met stil mikstok
waar bruisend wit ysskotse smelt
ek staan jou by hoe magtig is ek

'n god in die diep poel van gedagtes
ek is die ruit wat jou landskap stom máák ..."

Veel nietiger is hierdie "god/ruit/boodskapper", wat "die koue bewe vasgepen in papier" voor die beminde lê, as die minnaar in die kwatryne in die vyfde sonnet uit VERZEN I van Kloos:

"Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
Over mij-zelf en 't al, naar rijks-geboon
Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten, -

En als een heir van donker-wilde machten
Joelt aan mij op, en valt terug, gevloön
Voor 't heffen van mijn hand en heldre kroon:
Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten."

Skreiender is die parodiëring van 1 KORINTHIËRS 13:1, 4 en 5 met die verwoording van die Zennistiese doodsaanvaarding teen die agtergrond van die lankmoedigheid van die liefde as aspek van die Bybelse horison, veral deur die kontekstuele vervanging van 'liefde' met 'sterwe' en 'klinkende simbaal' met "leë simbool" in "Kusgebied" (EKLIPS:14):

" ... die dood is lankmoedig
die dood is gatduldig is nie verhewe
 of opgeblase nie
as jy die sterwe nie het nie is jy 'n leë simbool".

* * *

Wat taal, tegniek en verwysingsraamwerk betref, verg die poësie in hierdie bundels 'n aansienlike bydrae aan medeskeppende aktiwiteit van die leser om die gedig as kunswerk te realiseer. Hoewel Bybelse en Zenverwysings hier konvergeer, blyk die Bybelse verwysings hier bloot kommunikatiewe middele te wees wat binne die konteks van 'n oorkoepelende Zen-denk- en belewenisraamwerk (moontlik langs ander

verwante raamwerke wat nie hier ondersoek is nie) figureer. Hier is egter voldoende aanduiding dat die Zen-Boeddhisme uiters relevant is in hierdie bundels van Breytenbach en dat interpretasie van hierdie poësie 'n Zen-Boeddhistiese verwagtingshorison by die leser veronderstel.

GEDIG A ('YK'), bladsy 65.

SIT, SIEN

1. die voorkoms van die Boeddha is soos die klare volmaan
2. wanneer dié vol maan is 'k sê. .. eenduisend sonne se spirale
3. spoel van elektrisiteit en magnetika ... sy oë
4. sy oë gepuur so groot en so wyd as 'n blou lotus
5. wanneer dié vol hemelsblou blou is ... sy tande is wit
6. egalig en sonder gaping of barsvy-word so wit
7. soos wit jade ... die afdrucke van die wiel
8. oor sy voetsole is die ene elegansie 'k sê ... die webbe
9. van hande en voete skitterend in elke detail ...
10. hy is volkome toegerus met merke soos die koning
11. van die ganse ... die Boeddhalif se straling is
12. nes 'n vergulde berg wanneer dié vol goud is ...
13. dit is helder ... suiwer ... eienaardig ... bakgat ... sonder
14. gelyke of gelykenis ... ook dit het die deugde van skoonheid
15. en verheuenheid ... daarom buig ek my hoof
16. vir die Boeddha ... koning van die berge ... sy stigmata
17. en vingertaal is onpeilbaar soos die lug wanneer die
18. vol maan en son en lotusblomme en ganse is ...
19. buig ek my vleiskuif voor hom wie se verstand sonder
20. enige vashouplekke hoegenaamd is ... 'k sê

21. Vipasjin, Sikhi, Krakusjanda, Kanakumuni, Kasjapa, Sjakjasimha, Gotama ...

22. ek? ek dra my verstand in 'n middelpaadjie
23. kam die grys ding in die wit skottel tot vervelens
24. en aanbid die blou dag wanneer dié vol blou is
25. die oog se raam en van dag of nag niks weet
26. en ganse met asemgeluidjies na die berg toe wiel;
27. ek druk die donker 'n ander traan ('k sê)
28. om toe-oë te lewe is kinderspel
29. wanneer jy jou pyp breek
30. om oop-oë te sterwe die dood maak mos lewendig
31. is ... herhaal
32. herhaal die eerste stanza met enige variasies

33. wanneer dié vol hemelsblou maan is
34. die oerteks is hoeka korrup, ek sê
35. en dis: aarbeilande vir ewig
36. ja dis: strooibessievelde vir aaltyd

GEDIG B ('YK'), bladsy 37.

WAS MET WOORDE WU-NIEN

("I am become Death/The shatterer of worlds")

1. destyds (die tyd skerp in/die tyd vervloei)
2. toe dit knillerig winter was buite
3. het ek met peuselrige hande 'n koek seep geneem,
4. van die alledaagse patent deur die staat uitgereik
5. beide vir higiëniese ablusie van die lyf
6. en om die luis uit die klere te dryf,
7. swakker as sunlight, groen en effens vetterig opalies
8. soos algemene ervaring van onbeduidende gehalte
9. opgekook en saamgepers in min of meer opaak
10. standaardgrootte harsings
11. om met die vingers iets uit (die iets) te kerf
12. 'n vraagteken? 'n vis?
13. besig met hsin-tsung, d.w.s. die onderrig van die verstand
14. het ek 'n mannekyn in en uit ribriwwerig gesny met die regop rug
15. die hande geskottel en die bene gestrik in mokusho:
16. om begeerteloos maar oopgegranaat vir die ekstase van vervulling
17. te sit, so het llui-neng gesê, wanneer geen gedagte
18. die verstand kom befoeter, is bloot om te sit (za) ook só
19. en om na binne jou 'eie' natuur te betrag is meditasie (zou),
20. geweldige verbrokkelende beweging - is
die belofte van die vis
21. nie om één met die water te mag pis,
22. die vraag om met die stilte stil te smelt?
23. oppas! Chao-Chou se konstatering 'n beeldhouwerk:

24. as alle dinge terug moet na die Een waarnatoe
 25. word daardie Een terugkeer?
 26. my groen mannetjie, 'n leefpunt se versigharing,
 27. (al was die kop dan soos 'n skedel lomp)
 28. het ek op die bedkas langs boeke vol wysheid gemaak sit
 29. tot met, inspeksie op hande, die offisier met die stywe rug
 30. en die stywer blou oog die 'ding' hanteer:
 31. "jy weet natuurlik dis 'n aanklag dié ... beskadiging
 32. van staatseiendom?" (tersyde aan die Boer: "maak werk daarvan")
 33. "siende seep ge-issue word om jou mee te was,
 en nie om poppe van ...
 34. (die staat) te maak nie" (asmede: én jy sal geen ander
 35. beelde voor my aangesig hê)
36. laat dit nou 'n dieper les wees, Broer Bebe -
 37. as die ou monnik 'n kosbare Boeddhabeeld
 38. in die vuur kon gooi om warmte te bied teen winter
 se erger sknerpte
 39. durf jy met verbeelding seker minstens ook vrugbaar
 40. die vishande afspoel
 41. en jou metafoer tot Een afronding laat blom: skuim
 42. en die afslyt van individuele trekke mettertyd
 43. tot 'n effens welriekende reiniging, tydelik
44. hoe heel anders gaan jy die vraag oplos tot/
 45. die sitgang vervloei in/met/geengedagte/meer ... ?
46. hoe so nie gesê, nou of later?:
 daar's water!

GEDIG C ('YK'), bladsy 23.

DAARDIE EK GEDIG

1. daardie ek van verbitteringe en frustrasies en mooi
2. drome droom en toekomsplanne room en vrome

3. alternatiewe - dié van ontvlugting dan -
4. sal'k net daar gekruisbeen teen die muur laat bly;
5. mag dit maar sit mediteer tot die paradys
6. ys baard, in djanas jol, mummifieer,
7. verknol en hol 'n asemruimte word (ook skol!)
8. sodat ék hier ge-elders my lewenstake kan verrig
9. van bed oortrek en kakbak poets en sel(-) uitvee
10. en worteltjies woorde uit/van die ekke skei

BIBLIOGRAFIE

BAHM, A.J. 1958. *Philosophy of the Buddha*. New York : Harper.

DE VRIES, Ad. 1976. *Dictionary of symbols and imagery*. Amsterdam : North-Holland.

HAPPOLD, F.C. 1984. *Mysticism. A study and an anthology*. Harmondsworth : Penguin.

HOCKING, W.E. ed. 1939. *Types of philosophy*. New York : Scribner.

LEROUX, ETIENNE. 1964. *Een vir Azazel*. Kaapstad : Human en Rousseau.

LEROUX, ETIENNE. 1980. *Tussengebied*. Johannesburg : Perskor.

POPMA, S.J. 1958. *Zonder gisteren en morgen*. *Ontmoeting*, 10:292-299.

STEENBERG, D.H. 1983. *Die Zen-Boeddhisme*. (In *Instituut vir Reformatoriese Studie. Navolging van Christus vandag. Potchefstroom : PU vir CHO*, p. 294-307).

SUZUKI, D.T. 1958. *Zen and Japanese Buddhism*. Tokyo : Japan Travel Bureau.

SUZUKI, D.T. 1971. Het Oosten en het Westen. (In Fromm, Erich, D.T. Suzuki en Richard de Martino. Zen-Boeddhisme en het Westen. Utrecht : Bijleveld.)